

Kap 20 : Att vilja men inte kunna (III) (1844-1859).

”Konungen kan dö, men han får ej vara sjuk.”
Oscar I, 1859

Oscars regeringstid brukar sammanfattas med att han började som liberal, skrämdes av 1848 års oroligheter och slutade som konservativ.¹ Men att han p g a sin pedantiska karaktär, sin allvarliga sjukdom eller samhällets växande komplexitet inte fick mycket uträttat, varken som liberal eller som konservativ. Den alternativa förklaringen är att Oscar avsiktligt försvagade sin regering genom att blanda liberala & konservativa statsråd. Statsrådets energi förnöttes i interna konflikter. Oscars konfirmationspräst, ärkebiskop J O Wallin är i sin nekrolog något välvilligare:

Granskar man hans regeringsåtgärder, skall det ej kunna undfalla den uppmärksamme betraktaren, att hela hans liv, allt hans strävande, varje hans önskan gick därpå ut, att gagna sitt land och sitt folk. Han ville göra detta på den lugna vägen av samhällsformernas jämna utveckling; genom ett moget och samvetsgrant prövande av de många meningar, som korsa varandra i den mångfrestande tiden, och utväljande av de bästa. Ej var han döv för tidens krav, ej oåtkomlig för dess mångahanda läror. Han var tvärtom i många hänseende en av dess ädlaste söner, höghjärtad, varmhjärtad upplysningsvän. Men han var allt detta med försiktighet, med beräkning. Därför de många ouppfyllda önskingarna från de liberalas sida.²

Kanske det. Oscars nekrologer har överlag en tendens att efter några inledande ord om hans fredsvilja & goda föresatser sväva ut i allt möjligt.³ Oscar formulerade sig i trontalet som ”att [han ville] förbättra rikets lagstiftning och förvaltning samt därvid taga initiativet, men att bevara sina kungliga rättigheter och fara varligen fram med politiska frågor”. En för en kung helt rimlig (oliberal) målsättning. En forskningsgenomgång (för omfattande att referera här) stöder den slutsatsen.⁴ Läsningen av den och annan litteratur lämnar en känsla av att det stora antalet reformer som genomfördes Oscars regeringstid inte var honom emot men heller inte var hans förtjänst. Hans ofta påtalade ”popularitetsjakt” tycks ha gått ut på symbolhandlingar & att inge alla parter förhoppningar som sent eller aldrig infriades.

Jag gör sex nedslag i Oscars regeringstid: Hans officiella framtoning, skandinavismen, marskravallerna 1848, reformerna, hans omorientering av utrikespolitiken 1854-1856 & hans sjukdomshistoria. Oscar hade p g a departementsreformen den 16 maj 1840 svårare än fadern att göra sin vilja gällande vid konseljerna, men styrde genom enskilda samtal med ministrarna & genom påtryckningar.

*

1. Framtoningen

Konstnären m m Fritz von Dardel (1817-1901) var 1850-1858 kronprins Karl (XV):s adjutant och träffade i den positionen ofta Oscar. Han har skrivet ned sina intryck:

¹ Ulvros 2007b.

² Vallin 1859: ss. 71-72.

³ AB 1859; Adlersparre 1859; N.N. 1859; Vallin 1859; Wall 1859.

⁴ Pettersson 1982.

Oscar I var en plikttrogen och människoälskande regent; under hans regering reformerades fångvårdsväsendet i grund, rymliga, sunda fångelser ersatte öfverallt i landet de barbariska hålor, hvori dessförinnan brottslingar sammanpackats om hvarandra [1846]; han genomförde kvinnans lika arfsrätt med mannen [1848] och utvidgade religionsfriheten [1858], med ett ord han förbättrade de hittills orättvist behandlades lott och lämnar därför ett varaktigt minne.

Han var en ordningsälskande man men mera ägnad att bota och förbättra än att skapa och nybygga. Han frågade sällan någon till råds; sina ministrar och hofmän behandlade han som verktyg och använde dem, så länge de dugde, samt lade dem åsido, då de blifvit slöa och utslitna. Någon favorit hade han aldrig. [Som politiker var han djuptänkt, slug och försiktig. Han har ej velat öppet bryta med något parti utan sökt ingifva dem alla förhoppningar. För att få regera ensam har han i allmänhet omgifvit sig med mindre betydande rådgifvare, hvilka ej utöfvat något vidare inflytande i riksdagen. Vid sidan af dessa rådgifvare har han ofta användt mindre ansedda men mera begåfvade politiska agenter, som han ärvt efter sin far. Dessa herrar hafva haft fritt tillträde till konungens person, som de roa med sitt prat. Även hans söner har använts i sådan funktion.]

Hans ordningssinne sträckte sig jämväl till vården af hans egen person; hufvudet var vackert, ögonen något utstående, blicken varm, stundom smäktande, men det förmånliga intrycket däraf försvagades genom de småaktiga omsorger, för hvilka detta hufvud var föremål. Tack vare det ständiga användandet af hår- och mustaschtång såg man hårlockarna alltid lagda på samma sätt samt mustascherna, pipskägget och de korta polisongerna friserade alldeles likformigt den ena dagen som den andra; rösten, åtbörderna hade äfven de någonting konstladt, kläderna buras tätt åtsittande utan ett veck, det var något automatiskt i hela gestalten. Jag såg aldrig denne konung fullt naturligt utom vid de sällsynta tillfällena, då han blef häftig eller vred; då trädde manligheten i dagen, och då var han verkligen imponerande.

Under de senare åren ökades hans tankspriddhet mer och mer, och det hände ofta, att tanken ej stämde med orden; så kunde det förekomma, att sedan han stannat framför en besökande och till honom ställt en fråga, han ej gaf akt på svaret utan i stället stod och fixerade den tilltalade i flera minuter hvarefter han förnyade sin fråga.

Oscar I vann aldrig någon allmän popularitet och detta mycket därför, att hans yttre saknade den öppenhet och hurtighet, som allmänheten så gärna ser förenad med kungligheten. Då efter någon militäruppvisning man såg honom ängsligt rida förbi leden i kortgalopp med sin öfverhofstallmästare alltid vid sidan, voro åskådarna ej heller på långt när så entusiastiska, som då hans son kronprinsen, Calle kallad, visade sig på en eldig häst, käckt hälsade på folkhopen samt därpå satte af i sträckt galopp.⁵

En jämförelse mellan far & son är oundviklig. Far & son var noga med sitt yttre. Fadern Jeans lockar var på inget sätt naturliga de heller utan liksom sonen tillbringade han lång tid varje dag med locktång framför spegeln. Där fadern genom ändlösa monologer, utskällningar eller hot om avsked gjorde sin vilja gällande gick det dock lugnare till på sonens konselj. Oscar höll i början ofta konselj två gånger i veckan & diskussionerna kunde pågå i timmar utan att han yttrade ett ord. Enligt ecklesiastikminister Henrik Reuterdahl ingrep Oscar under hans tid som statsråd 1852-1855 bara i nykterhets- & försvarsfrågorna.⁶ Senare, under sin sjukdomstid, fick han privata dragningar.

*

⁵ Dardel 1911: del 1, ss. 192-193.

⁶ Reuterdahl 1920: ss. 330-350.

2. Skandinavismen

Skandinavismen, en från början dansk rörelse om att ”inom Danmarks gränser vinna sina förlorade svenska provinser åter”, hade funnits sedan 1700-talet men fick under under 1840-talet ett uppsving som nordisk studentrörelse & det hölls gemensamma möten: 1842 i Lund, 1843 i Uppsala, 1845 i Köpenhamn. Oscar var misstrogen – han fick t o m rörelsens tillänkta möte i Köpenhamn 1844 inställt – men ändrade därefter ståndpunkt. Stämningen vid mötet 1845 var hög & det hölls 247 tal. Danskarnas målsättning var nu att få svensk militär hjälp för att försvara Schleswig-Holstein som de erhållit i Kiel-freden. När Dansk-Tyska kriget 1848 bröt ut bidrog Sverige-Norge med frivilliga, men ingen reguljär trupp. Därefter hade rörelsen en svacka men kom åter. Sin politiska höjdpunkt nådde den 1856 under Krim-kriget. Oscar tog emot en studentdeputation och uttryckte sig som: »Våra svärd stå redo till gemensamt försvar» och »Hädanefter är krig mellan skandinaviska bröder omöjligt». Sonen Karl XV fullföljde den politiken så gott det gick. Sverige ingrep visserligen inte i Dansk-Tyska kriget 1864, men stödde den kulturella skandinavismen.⁷

*

3. Mars-kravallerna 1848

1848 var ett oroligt år för krönte huvuden. Särskilt gällde det Frankrike där monarkin ersattes med republik, den s k februari-revolutionen. I Sverige förekom mindre oroligheter den 18 & 19 mars. Oscar hade varit på Operan och lyssnat på Jenny Lind när han på återvägen stötte ihop med en demonstration. Efter att ha lyssnat på klagomålen beordrade han polisen släppa de som arresterats. Plakat, anslag & pamfletter som denna togs i beslag: ”Kung Oscar är en skit, en ovärdig konung att regera öfver Syea land, han är rädd för sin crona, hvilket är ovärdigt den, som har den äran att sitta på Carlars och Gustafvers thron; därför medborgare afsätten honom, den krukans, och Proklamera den sköna Republiken i afton på Brunkeberg. Afsätten Oscar han duger icke till Kung. Lefve Republiken! Reformer! Ned med det Kongl. Huset! Leve Aftonbladet, död åt Konungen. Republik! Republik! Folket. Brunkeberg i afton.” Senare kom det till stenkastning & ytterligare arresteringar. Oscar lät kalla till sig sina fyra söner Karl, Gustaf, Oscar & August. Oscar, sönerna & överståthållaren Sprengporten red ut för att genom sin närvaro lugna stämningen. Detta lyckades delvis. Oscar försökte genom allt oväsen få klart för sig om demonstranterna hade några krav. En dialog utspelade sig mellan Oscar & folkmassan men oklart vad som kommunicerades utöver förolämpningar. När Oscar lämnat platsen fortsatte fönsterkrossningen.

Dagen därpå upprepades demonstrationerna men nu hade soldaterna order att skjuta skarpt. Soldaterna retirerade först under ett regn av gatsten men rensade sedan området med gevärseld, bajonetter och kolvslag. 18 personer dog och flera hundra skadades. Det gick efteråt rykten om att Oscar låtit provocerat fram incidenten för att statuera exempel. Bevis för det skall ha varit hans & andras eftergivenhet den första dagen. Det förefaller inte troligt. Oscars resoluta order andra dagen ledde dock till gratulationer från Nikolay I och andra att han visste hur pöbeln skulle bemötas.⁸

Oscar tolkade upploppet som orsakat av arbetarföreningarna & tidningarna och gjorde 1849-1851 många försök att komma åt sina motståndare genom att mjuka upp föreningsrätten &

⁷ Termænius 1938; Tjerneld 1992; Ulvros 2007: ss. 205-211.

⁸ af Edholm 1944: del 1, ss. 114-118; Söderhjelm & Palmstierna 1944: ss. 328-332; Ulvros 2007a: ss. 220-223.

tryckfriheten. Det hade han större lycka med i Norge där redaktören Magnus Thrane (1817-1890) både fick fängelse & tvingades i landsflykt. I Sverige blev det i stället ett långvarigt ställningskrig som möjligen förklarar Oscars dåliga eftermäle i tidningskretsar.⁹

*

4. Reformerna

Oscars sociala reformer gick trögt & många av dem slutfördes först under Karl XV:s prinsvikariat 1857-1859:

1846 : Cellfångelser i stället för gemensamhetsstraff.

1848 : Kvinnans lika arvsrätt som mannen.

1858 : Ogifta kvinnor över 25 år kunde ansöka i domstol om att bli myndigförklarade och fritt disponera sina pengar.

1858 : Avskaffandet av konventikelplakatet.

Samma för de ekonomiska reformerna.

1846 : avskaffades skråtvånget på landsbygd.

1854 : riksdagsbeslutet om statligt finansierade svenska stambanor (med privatfinansierade bibanor).

1857 : avskaffades bördsrätten för fast egendom i stad.

1863 : avskaffades bördsrätten för fast egendom på landsbygd.

1864 : avskaffades skråtvånget i stad.

Den utlösande faktorn för att avskaffa skråväsendet tycks ha varit att tillgången på legitimerade hantverkare aldrig nådde upp till efterfrågan, men att det fanns ett omfattande system av "svartjobb" & dispenser, som undergrävde systemets legitimitet.

Börds- eller odalrätten var en bestämmelse att släktingar hade förköpsrätt till fast egendom. Den var en sorts motsvarighet till fideikommissen. Den utlösande faktorn för att avskaffa den tycks ha varit samma som för fideikommissen. Att priset var bättre på en fri marknad.

*

5. Utrikespolitiken 1854-1856

Oscars omorientering av den svenska utrikespolitiken i engelsk-fransk riktning i samband med Krimkriget 1853-1856 kom att bli hans sista insats av betydelse:

- Enligt en hemlig klausul i Åbo-traktatet av den 30 augusti 1812 skulle Sverige ha kommit Ryssland till hjälp när det den 28 mars 1853 anfölls av en koalition bestående av Storbritannien, Frankrike, kungadömet Sardinien & det Osmanska riket. I stället förklarade sig Sverige-Norge först neutralt och anslöt sig senare genom Novembertraktatet av den 21 november 1855 till fiendeläget. November-traktatet kom att gälla ända fram till unionssammanbrottet.¹⁰

⁹ Hasselberg 1970.

¹⁰ Hallendorff 1918 & 1930; Eriksson 1939.

- Parallellt med detta planerade Oscar för en militär aktion att återta Finland. Eftersom Sverige-Norge saknade generalstab & han själv var överbefälhavare skedde all planering inom ramen för hans egen hovstat & i hemlighet. Krimkriget tog dock slut innan planerna hann sättas i verket. Projektet var inte förankrat i riksdagen, men det förekom diplomatiska sonderingar med prinsarna Karl & Oscar som sändebud. Västmakterna protesterade, ansåg projektet orealistiskt.¹¹
- Eftersom Ryssland genom Åbo-traktatet uppfattades som en garant för Skandinavien existens fanns det initialt föga opinionsstöd för ett angrepp. Ryssland hade t ex stött Sverige-Norge när det undsatte Danmark i samband med Preussens angrepp 1848. Saken kom i ett helt annat läge när Åbo-traktatet 1855 publicerades i sin helhet och man kunde läsa de hemliga klausulerna om den ömsesidiga hjälpen. Oscar beslöt sig efter Krim-kriget att lägga om Sverige-Norges politik i nordisk-ryskfientlig riktning, och så har den förblivit.¹²

Oscars opinionsbildning för denna sin politik har senare framhållits som betecknande för hans sätt att regera genom manipulationer. Han lät anonymt eller genom bulvaner publicera sig i in- & utländsk press, t ex i *The Times*, som han sedan citerade som ett bevis för sitt engelska stöd. Däri liknade han Bismarck, som använde metoden i stor skala, för att indirekt styra den tyska opinionen. Gullberg & Eriksson citerar en mängd exempel.¹³ Eriksson ägnar också ett kapitel åt riksdagskorruptionen: Oscar köpte ofta sina majoriteter genom middagar, ordnar & statliga tjänster.¹⁴ Han lyckades skapa en monarkisk riksdagsgrupp, det s k ”junkertpartiet”, som förhalade avskaffandet av ståndsriksdagen. Den därpå följande utvecklingen, skandinavismen som ett försök att stärka kungamakten, fick sonen Karl hantera.¹⁵

Oscar ställde också krav på sina statsråd & på sin hovstat att de uträttade något för pengarna (=infodrade oberoende omdömen om hur de skötte sina arbeten). Personerna blev mycket upprörda. Oscars adjutant J A Hazelius: ”Härskande drag: fåfänga. Älskar ingen, också inte älskad av en enda. Ser gärna att alla uppoffrar sig. Håller aldrig någon ryggen fri. Övergiver snart. Belönar aldrig någon tjänst, emedan all tjänst anses som en heder. Anspråk på tacksamhet, själv aldrig tacksam.”¹⁶ Sven Eriksson har i sin avhandling ägnat ett helt kapitel åt Oscars impopulära arbetsledning. Särskilt impopulärt var hans sätt att genom egna politiska ombud, ”kamarillan”, gå förbi den normala byråkratin.¹⁷

*

6. Sjukdomshistorien

Oscar hade en omfattande sjukdomshistoria som så här långt efteråt är svår att reda ut. Om man startar baklänges från obduktionen förefaller grundsjukdomen varit en kombination av tuberkulos & syfilis. Dödsorsaken var ”paralysie générale” (hjärnsyfilis), ett slutstadium av syfilis som uppkommer 5-15 år efter infektionen. Parallellt med detta var hjärtat angripet & han hade en svulst, cysta eller tumör i lillhjärnan.¹⁸

¹¹ Lappalainen 1984.

¹² Ulvros 2007a: ss. 208-211.

¹³ Gullberg 1952; Eriksson 1954: ss. 190-205.

¹⁴ Eriksson 1954: ss. 206-214.

¹⁵ Hallendorff 1923; Holmberg 1946; Lundh 1946.

¹⁶ Johan August Hazelius. I: Eriksson 1939: s. 22; Elgklou 1995: s. 74; Ulvros 2007a: s. 270; Norlin 2015: s. 48.

¹⁷ Eriksson 1939: ss. 21-29.

¹⁸ Kock 1963: ss. 132-138; Sjöstrand 2008 & 2010.

Vid liköppningen befanns ryggraden, som troddes skadad, i normalt tillstånd, men hjärnan däremot så angripen, att orsaken till monarkens dödliga sjukdom bör sökas här. Rob. Lundberg, som var närvarande vid obduktionen, berättade mig, att den aflidnes fötter, till följd af det ständiga bruket af höga klackar och tjocka sulor i syfte att dymedelst öka kroppslängden ett par tum, antagit en platt form, då däremot hälen blifvit vidunderligt stor och vadarna försvunnit.¹⁹

Anamnesen är oklar: Oscar påstås redan från barnsben varit "sjuklig", kanske en kronisk infektion, men informationen är fragmentarisk. Från 1830 hade han symptom som kan härledas till hans tuberkulos. 1837 var han konvalescent & tillbringade en tid på kurorten Ems i Tyskland. Vad gäller hans syfilis mörkas denna och det är oklart när han smittades & av vem. Medicinhistorikern Nils Sjöstrand postulerar en så lång karenstid att det kan ha skett när som helst 1817-1831, och han således skulle ha smittat samtliga i sina tre familjer: Älskarinnan Gustava Björklund + 2 barn 1823-1824; Hustrun Josefina + 5 barn 1826-1831; Älskarinnan Emilie Högqvist + 2 barn 1839-1840. Det troliga är att han smittades genom Emilie Högqvist, möjligen efter hennes Londonvistelse 1839. Mera detaljerad information finns i bilaga 1.

Det finns en symptombeskrivning efter hans besök i St Petersburg 1830 som tyder på en hjärninflammation eller tumör redan då: "samma förhållande hos h. k. h. som jag både förut och efteråt hörde af andra: hans utseende vore förändradt och medtaget; att han midt under ett samtal afbröt tvärt, för flera minuter, med stirrande ögon, tyst och orörlig stående emot den han hade framför sig, lät förmoda likasom ett upphörande, en frånvaro af all tanke, åtföljdt af en spasmodisk rörelse i öfra läppen, som åtminstone på mig gjorde ett hemskt intryck."²⁰

Hjärnsyfilis är en utomordentligt allvarlig sjukdom och Oscar led från 1852 fram till sin död den 9 juni 1859 av en tilltagande paralyt & demens. Han kunde inte röra sig utan bars mellan rummen. Den mesta tiden sov han. Sjöstrand spekulerar i om sjukdomen påverkade hans regeringsbeslut men så verkar inte ha varit fallet. Möjligen bidrog den till en allmän stagnation. Den minskade reformtakten efter 1848 skulle därför inte ha berott på Oscars konservativa politik utan på hans dåliga hälsa. Som hans far brukade framhålla "En svag konung är en olycka för ett land, värre än krig".

¹⁹ Dardel 1911: del 1, s. 185.

²⁰ I:e hovmarskalk J O Nauckhoffs memoarer. I: Ahnfelt 1880: del 2, s. 134.